

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנו 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנו-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' שמות תש"פ

גדר בית חדש וכובע חדש ומטה חדשה לגבי מקח טעות וברכת שהחיינו

מעשה שהיי' באברך, ששלח את בנו בן 14 לחנות כובעים לקנות לו כובע יומיים לפני פסח. האבא אמר לבנו בדיוק סוג הכובע והגודל שלו, והזהירו שיאמר לבעל החנות שאם הכובע לא יתאים לו מאיזה סיבה שהיא, שיסכים להחליפו לכובע אחר. בעל החנות נענה לבקשתו, אבל התנה תנאי כפול ומכופל, שהוא מוכן לקבלו בחזרה ולהחליפו רק בתנאי שלא יחבוש הכובע. הבן לא דייק בלשונו ואמר לאביו שבעל החנות אינו מוכן להחליף הכובע אא"כ הוא רק חובשו לנסיון, ואכן האברך חבש הכובע ל"נסיון" בליל פסח, כשהלך לביהכ"ס לתפלת מנחה בכניסת החג. כעבור שעתיים כשחזר לביתו אחרי מעריב, הרגיש שאינו נוח לו והחליפו לכובעו הישן. אחרי פסח רצה להחזירו לחנות, אבל בעל החנות סירב להחליפו בטענה שהתנה בתנאי מפורש שלא יחליפו אם יחבוש הכובע, ואחרי חקירת הבן נתברר שלא דייק בלשונו. האברך טען דאין שום סיבה שלא יסכים להחליפו כיון שנראה ממש כחדש, אבל בעל החנות סירב להחליפו, אא"כ הרב יפסוק שהוא יכול למוכרו כחדש אע"פ שהאברך כבר חבשו למשך שעתיים.

זוג צעיר קנו מיטת תינוק, ואחרי שהתינוק כבר ישן בו למשך שבועיים, הגיע השידה שהזמינו, אבל מחוסר מקום, הם רצו להחזיר המטה ולהחליפה למטה אחרת שגודלה טיפה יותר קטנה, כדי שהמטה והשידה יעמדו בחדר, אחד ע"י השני. המוכר אינו מוכן להחליפה אא"כ מותר לו למוכרה כחדשה, ולכן הסתפקו, האם המטה נקראת חדשה שהמוכר יוכל למוכרה כחדשה.

חתן וכלה נרשמו לפרוייקט לרכוש דירה חדשה, ואחרי שכל הכסף שולם משך שנה שלימה, הגיעו למקום וראו תשע בנינים חדשים לגמרי, ובנין אחד שנראית קצת שונה, ואחרי בירור קצר נודע להם, שהדירה החדשה שנמכרה להם, נמצאת באותו בנין שנבנה לפני כמה שנים, אבל תוכו של הבנין הוא חדש לגמרי, צבוע בלבן מבריק. מנהלי הפרוייקט טענו שהשקיעו מיטב כספם לצבוע הבנין מבית ומבחוץ, כך שבעצם דינו כדירה חדשה, אבל הזוג הצעיר טענו שכשקנו דירה חדשה בפרוייקט, הבינו שמדובר בדירה בבנין חדש שייבנה, ולא בבנין שכבר נבנה לפני כמה שנים.

ספיקת התורת חיים בגדר חדש במקח וממכר

שנינו בעירובין (נ"ג.) ובסוטה (י"א.) "ויקם מלך חדש על מצרים", רב ושמואל חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו, מ"ד חדש ממש דכתיב חדש, ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, מדלא כתיב וימת וימלוך. התורת חיים בעירובין (סוד"ה רב ושמואל) כ' דיש נ"מ במחלוקת זו לגבי מקח וממכר, שהאומר לחבירו בית חדש אני מוכר לך, ולמעשה הבית הוא ישן אלא שסיידו וכיידו עד שנראה כאילו הוא חדש, למ"ד חדש ממש, המקח חוזר דחדש ממש בעינן, ולמ"ד שנתחדשו גזירותיו המקח קיים, דכיון שנראה כאילו הוא חדש, אע"ג דלאו חדש ממש הוא, חדש קרינן ליה.

חייט שחתך סביבות הקריעה בבגד האבל ותפר שם חתיכה חדשה

והנה בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' שני"ו) נשאל אודות אבל תוך יב"ח, שקרע בגדו בפטירת אמו, ונתנו לחייט לתקנו כדי שיוכל ללבושו, והחייט חתך מקום הקרע ותפר שם חתיכה אחרת. בשו"ע (יו"ד סי' ש"מ סט"ו) נפסק דעל כל המתים שולל (פ"י תופר תפירה בלתי שוה) לאחר ז' ומאחה לאחר שלוש יום, אבל על אביו ואמו שולל לאחר ל' יום ואינו מאחה לעולם. עוד נפסק שם (סי"ט), כשם שאסור לאחות קרע שאינו מתאחה, כך אסור להפוך צד עליון של בגד למטה ולאחותו, ואפילו הלוקח אותו אסור לאחותו, לפיכך אם בא למוכרו צריך להודיעו (ופ"י שם הש"ך סקכ"ח טעם הדבר משום מקח טעות). ה"ט"ז (סק"י) חידש דאם רוצה לחתוך סביבות הקריעה ולהשליכו, ולהושיב שם חתיכת בגד אחר, שרי לאחר י"ב חודש לאביו ואמו, דאין זה בכלל איחוי הקריעה כלל, וכן הסכים הבי"ת, אבל הפת"ש (שם סק"ט) הביא שהברכ"י שהחמיר בזה, וחולק על ה"ט"ז [וכן הסכימו רוב האחרונים, השיורי ברכה ושבת יהודה וגליון מהרש"א וקיצור שו"ע. וע"י בשו"ת בית דוד (סי' קס"ב) שהסביר דאיסור איחוי הקרע, אינו חובת גברא אלא חובת מנא, ועליה דבגד רביע איסורא, ומה לי מאחה ומה לי עוקר החתיכה שהקרע בה, דהרי צריך שהקרע יישאר בו לעולם, ואם עוקר החתיכה הרי נשאר הבגד בלא קריעה, וכן מוכח מהא דאסור לאחותו לעולם – משמע דלית ליה שום תקנתא, וכן מוכח מהא דאסור למוכרו לישראל עד שיודיענו שהוא מהקרעים שאינם מתאחים, וכן מוכח מהא דאסור למוכרו לגוי כדי שלא יאחזו - הרי מוכח דהאיסור הוא חובת מנא ולא חובת גברא].

המהרש"ם הביא כמה צירופים להקל בנד"ד, וכ' שיצבע הבגד מחדש, ואז יהי כבגד אחר ופנים חדשות באו לכאן, דבדרבנן קיי"ל חזותא מילתא היא, וגם בגזילה הוי שינוי, והוסיף שמדברי התורת חיים בעירובין מוכח דלמ"ד דס"ל ד"ויקם מלך חדש" פירושו שנתחדשו גזירותיו, א"כ גם בבגד זה יש להקל. אלא שנסתפק בהבנת הגמ', דהרי שנינו רב ושמואל חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו, ולא נתבאר מה רב אמר (דהלכה כדברי רב באיסורי), וא"כ הוי ספק דרבנן לקולא.

אבל בעצם דברי התו"ח דנ"מ לגבי מקח וממכר, הקי' המהרש"ם דמשמעות הגמ' היא, דבדואי בדרך כלל חדש פירושו חדש ממש, ורק בפרשה זו של פרעה מלך מצרים יש מ"ד דס"ל שנתחדשו גזירותיו, דהכי מוכח בקרא מדלא כתיב וימת וימלוך, אבל המהרש"ם דחה דשמא בתר דנקט התם דחדש קאי על מלך שנתחדשו גזירותיו, שוב י"ל הכי בכל מקום, ולכן בשאלתנו נטה להקל בבגד שהחייט תיקן.

צביעת בגד בערב פסח אחרי חצות

כעין זה דן המהרש"ם בהל' פסח (דע"ת סי' תס"ח ס"ב ד"ה ועוד יש), בהא דנפסק שאסור לתפור בגדים בערב פסח אחרי חצות, אי שרי לצבוע בגד בערב פסח אחרי חצות, דלפמש"כ התו"ח דנחלקו רב ושמואל אם זה נקרא בגד חדש, א"כ יש להקל מספק בזה"ז שהאיסור מלאכה בערב פסח אחרי חצות הוא רק מדרבנן, אבל דחה קולא זו, דאפשר כיון דסיבת האיסור בערב פסח היא משום טורח המלאכה, ואינה תלויה בשם בגד חדש, א"כ אין ראיי' מהתו"ח שיש להקל מספק, ונשאר בצ"ע.

האם מותר ללבוש בתשעת הימים בגד שנתחדש ע"י צבע

עוד דן המהרש"ם בהל' בין המצרים (דעת תורה סי' תקנ"א ס"ו), אם בשבוע שחל בו ת"יב (ולפי הרמ"א מרי"ח) מותר ללבוש בגדים ישנים שצבען, דלכאורה הדבר תלוי בחידושו של התו"ח הנ"ל, הגם דיש מקום לחלק, דבשלמא אם סיבת האיסור היא משום שמחה (ערוה"ש שם ס"י"ח), יש נ"מ אם הבגד נחשב כחדש, אבל לפי השיטות דסיבת האיסור ללבוש בגד חדש בתשעת הימים היא שלא יהא מגוהץ (מחצה"ש שם סק"כ), א"כ למאי נ"מ אם נקרא "חדש" או שאינו חדש.

האג"מ (או"ח ח"ג סי' ע"ט) דן בשאלה כעין זו, האם מותר בתשעת הימים להתיר בגד ישן ואח"כ לחזור ולתופרו כדי לעשותו חדש, וכ' דאין כלל שכל עשייה מבגד ישן לחדש נחשב כחדש אא"כ באמת הוא כן, כגון שהבגד התקלקל במקום מסויים, ולכן חתך החלק המקולקל ואח"כ עשה בגד

חדש ממה שנשאר, אבל אם הצד החיצוני של הבגד מלוכלך, ולכן הפך את הבגד באופן שהצד הפנימי נהפך להיות הצד החיצוני וכן להיפך, אינו מסתבר לומר שנחשב כבגד חדש.

מזבח שנפל וחזר ובנאו מאותם אבנים

והנה בשו"ת מהרש"ם שם כ' דגם לפי חילוקו של התו"ח בהגדרת דבר חדש, יש להקל בדין דרבנן, אבל בדין תורה לכאורה יש להחמיר מספק. לפ"ז יש לפשוט ספיקת המנ"ח (סוף מצוה ת"א) שהביא הא דשנינו במנחות (נ.) דמחנכין מזבח חדש דווקא בתמיד של שחר ואין מחנכין אותו בתמיד של בין הערביים, ואם נבנה מזבח חדש קודם בין הערביים, אין מקריבין עליו תמיד של בין הערביים. ונסתפק המנ"ח מהו הגדר של מזבח חדש שצריך חינוך, האם הכוונה היא דווקא למזבח חדש לגמרי, או שמא גם אם נתקלקל באופן שנפסל, כגון שנתקלקל היסוד או הריבוע או הקרן או הכבש, דבכל אלו המזבח פסול כמבואר ברמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ב הי"ז), דאם תקנו את המזבח אח"כ אפשר גם זה נקרא חדש, ואין מקריבין עליו תמיד של בין הערביים עד שיחנכוהו, והרי זה ספק דאורייתא משום שהגמ' במנחות דורשת האי דינא דחינוך המזבח מפסוק, וא"כ צריך להחמיר בזה.

אבל הגר"י פערלא זצ"ל העיר דבגמ' לא נזכר כלל לשון חדש, רק הרמב"ם (הל' תמידין ומוספין סוף"א) פסק דאם הי' מזבח חדש שעדיין לא הקריבו עליו כלום לא יקריבו עליו תחלה בין הערביים, שאין מחנכין מזבח העולה אלא בתמיד של שחר, וא"כ אין מקום לחקירת המנ"ח, דבודאי כל שצריך חינוך ועדיין לא נתחנך קרי ליה הרמב"ם חדש (משמע דבנד"ד א"צ חינוך מחדש).

אבל נוראות נפלאות על הני גאונים שנעלם מהם דברי הרדב"ז על הרמב"ם, שכי' מפורש דמש"כ הרמב"ם שהמזבח בעי חינוך, היינו דווקא במזבח חדש, אבל אם נפגם ונפסל לא בעי חינוך, דומיא דחנוכת המזבח שעשה משה (פי' דהחיוב חינוך נלמד מהתם, והתם הי' מזבח חדש דווקא). והנה מדברי הרדב"ז אין להוכיח דס"ל שאם יש ספק בגדר של חדש, דגם בדאורייתא יש להקל (נגד מש"כ המהרש"ם ע"פ התו"ח), משום שהרדב"ז הסביר דכיון שכל המקור של חנוכת המזבח נלמד מהמזבח שעשה משה, א"כ כל שאינו דומה להתם א"צ חינוך, ולכן יתכן דגם הרדב"ז יסכים דרק בספק דרבנן יש להקל דדבר שנתקלקל ונתקן אין דינו כחדש, אבל לגבי דין תורה אפשר שפיר צריך להחמיר.

גדר בונה בית חדש שחוזר מעורכי המלחמה

אבל לכאורה יש להוכיח מהירושלמי דגם בדיני תורה מקילין בזה, דהרי שנינו בירושלמי בסוטה (פ"ח ה"ז) בענין הבונה בית חדש שחוזר מעורכי המלחמה, תני ר' יהודה אומר אם חידש בה דבר חוזר, ואם לאו אינו חוזר, סדו בסיד ופתח בה חלונות לא הי' חוזר. הרי מבואר דסדו בסיד אינו סיבה שייחשב כבית חדש שיחזור מעורכי המלחמה, אמנם יש לדחות לפמש"כ המל"מ (הל' מלכים פ"ז הי"ח) לבאר מתני' בסוטה (מ"ג.) ר' יהודה אומר אף הבונה בית על מכונו לא היה חוזר מעורכי המלחמה (פרש"י על מכונו – סתרו ובנאו כמדה ראשונה, אינו חוזר דלאו חדש הוא), והרמב"ם בפהמ"ש שם כ' דאין הלכה כר' יהודה, אלא אפילו אם בנה ביתו שנית על מכונו ג"כ חוזר, ובנד"ד יש להוסיף עוד, דהסיבה למה הבונה בית חדש חוזר מעורכי המלחמה היא משום שמחתו ואינו תלוי בשם "חדש".

נ"מ לגבי הגדר של בית חדש לברכת שהחיינו

וני"מ טובא בזה לגבי מה שתקנו לברך ברכת שהחיינו כשבונה בית חדש, דאם צבע דירתו יתכן דלפי התו"ח דינו כחדש, אבל כיון שברכת שהחיינו נתקנה על שמחתו, למעשה משמעות המ"ב (סי' רכ"ג סקי"ב) שאינו מברך אא"כ הוסיף קצת בנין על דירתו, דהרי הביא מחלוקת הפוסקים אם הסותר את ביתו וחוזר ובנאו צריך לברך שהחיינו, ופסק דספק ברכות להקל (ומה"ט פסק מרן הגרשז"א זצ"ל, שאם שינה צורת הבית, לא יברך אא"כ הגדיל את שטחו, כיון שהברכה שבירך בתחילה על הבית היתה גם על השניונים

שיעשה בו לעולם, ואינו נידון כבית חדשה – הליכות שלמה תפלה פכ"ג סי"ד), ורק אם הוסיפו איזה שורה בגובה, לכו"ע יכול לברך, וא"כ בנד"ד שרק צבע את הבית, אינו מברך.

קושי על חידושו של התורת חיים מהרמב"ם

והנה לפי התו"ח יש נ"מ טובא בנד"ד, דבמקח וממכר כ' הרמב"ם (הלי מכירה פכ"ו ה"ח) וז"ל **זה עיקר גדול בכל דברי משא ומתן, הולכין אחר לשון בני אדם באותו המקום ואחר המנהג עכ"ל**. לפ"ז לכאורה דבר ברור הוא שמי שקנה בית חדש כוונתו לבית חדש ממש ולא בית ישן שצבעו, וקשה טובא מזה על התו"ח שכי' דבזה נחלקו רב ושמואל לגבי מקח וממכר, ועי' בשו"ת משנה הלכות (ח"ב סי' מ"ג) שהאריך בדברי התו"ח, וסיים בסוף התשובה דאפשר יש ליישב קצת דס"ל דחדש הנאמר בלשון בני"א לא ברור לן מה הוא, אי כוונתו לחדש ממש, או אפילו כעין חדש כגון סיידו וכיידו, ומאחר דלא ברור לן, חוזרים להכלל שהולכים אחר לשון תורה, ולכן כ' התו"ח דמחלוקת רב ושמואל נ"מ לדינא במי שמוכר בית חדש.

אבל לכאורה בימינו אנו, גדר בית חדש ברור הוא, ואין לשון בני"א מגדיר בית ישן שצבעו כבית חדש, וא"כ הנ"מ של התו"ח אינו נ"מ לדידן, וכן פסק מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה – תפילה פכ"ג דבר הלכה סק"כ).

והנה בשו"ע (ח"מ סי' רכ"ח ס"ט) נפסק דאין מפרכסין לא אדם ולא בהמה ולא כלים, כגון לצבוע זקן עבד העומד לימכר כדי שיראה כבחור. (והסביר הסמ"ע סקט"ו דאין השבח שמשיבחין בצבע כמו עליו שמעלה אותם בדמים, אבל חדשים מותר לצבוע כדי ליפותם, דבלא"ה הן חדשים וטובים). הרי מפורש דצביעת העבד או הבגד אינה משנה אותו להחשב כחדש, וק' טובא על התו"ח. בספר להורות נתן (פי' שמות עה"פ ויקם מלך חדש סק"א) תי' שהתו"ח מיירי בבית חזק שעומד על איתנו, ואז שייך לומר שדינו כחדש ממש אם סיידו, אבל בבית ישן ורעוע שאין חוזקו כבית חדש, לא מהני סיידו וכיידו. ולענ"ד נראה דהוא דחוק, וכמו שכבר הבאנו מהרמב"ם, דבמו"מ הולכין אחר לשון בני"א באותו המקום.

ברכת שהחיינו על בגד שתיקנו מחדש

בא"א מבוטשאטש (סי' רכ"ג סי"ג ד"ה מלבוש ישן) כ' דמלבוש חדש שתיקנו מחדש בסגנון אחר, א"צ לברך שהחיינו, שהרי הברכה נתקנה רק על קניית בגד או כלי חדש, ומה שהוא כפנים חדשות ע"י סגנון התפירה, גם אם הוא דבר חשוב ואינו מצוי, ונותנים עבור התפירה סך חשוב, מ"מ אין בזה קנין חדש. וגם אם בשעת התפירה החדשה הניח שם חתיכת בגד חדש, נראה שכל שרוב הבגד הוא מהישן, לא שייך לברך שהחיינו על חתיכות שהן טפילות להבגד... ואולי אם קודם התפירה ושימת החתיכות החדשות, לא היה המלבוש הישן ראוי ללבישה כלל גם דרך עראי, וע"י החתיכות החדשות והתפירה, נעשה פנים חדשות ומלבוש חשוב, יש לברך שהחיינו ומלביש ערומים, ובפרט אם ע"י החתיכות לבדן היה אפשר לעשות בגד חשוב.

בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' מ"ט) הוסיף, שבגד שהפכו אינו מברך עליו שהחיינו, אבל בגד שהחליף בו חלקים מסויימים בחומר חדש, אם רובו הוא מן החדש, מברך שהחיינו, אא"כ החליף את הביטנה או מיעוט הבגד, שאז לא מברך שהחיינו.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, אם שלח שליח לקנות לו כובע, והמוכר התנה שאינו יכול להחזירו אם לבשו, אם כבר חבש הכובע לשעתיים א"א להגדירו כחדש, משום שאנשים היו מקפידים ע"ז אם היו יודעים מזה, ובכה"ג העצה היא שהחנות ימכרנה בקצת פחות מהמחיר הרגיל, וכמו"כ יעשה במטת תינוק, והמחזירים למוכר ישלם לו ההפרש בין מה ששילם להמחיר שהמוכר יגבה עבורם אם יצליח למוכרם. ולגבי הדירה, אם אנשים אינם מגדירים אותה כחדשה, בודאי הוי מקח טעות. מי שנרשם

לרכוש דירה בפרוייקט, בודאי כוונתו היא לדירה חדשה, וכן הוא לשון בני"א, ולכן אם מנהל הפרוייקט מציע לו דירה שנבנתה לפני כמה שנים, ושיפצוה בתקופה אחרונה, הרי זה מקח טעות.

ש"ק פ' שמות תש"פ

בענין הזכרת שם ה' בשעת לימודו וזמירות בשבת

כ' בפ' שמות (ג' ט"ו) "זה שמי לעלם וזה זכרי לדור דור", ופרש"י וז"ל לעלם חסר וי"ו, לומר העלימהו שלא יקרא ככתבו עכ"ל, ודרשו חז"ל בקידושין (ע"א). שהקב"ה לימד למשה רבינו ב' שמות, "זה שמי לעלם", שהוא שם הכתיבה הוי"ה, "וזה זכרי לדור דור" זהו שם הקריאה והוא שם אדנות, אמר הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"י, ונקרא באל"ף דל"ת.

והנה זה ברור שגם שם אדנות אסור לומר לבטלה, אבל יש להסתפק אם מותר לומר שם ה' בשעת לימודו כשקורא פסוקים בגמ', או שמא גם זה אסור, ועוד יש להסתפק מה צריך לומר כששרים זמירות בש"ק.

שיטת המהרש"א שמותר להזכיר שם ה' בשעת לימודו

שנינו בברכות (ו.) ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו, שנאמר "בכל המקום אשר אזכיר את שמי (פרש"י אשר יזכר שמי על פי מצוותי ודברי), אבוא אליך וברכתך", והסביר המהרש"א וז"ל לענין עוסק בתורה בכל מקום, שאתן לך רשות להזכיר שמי, דהיינו בדרך לימוד, אבל בענין אחר אסור להזכיר שם שמים דהוה לבטלה עכ"ל. אבל הפנ"י (ברש"י ד"ה אשר) תמה ע"ז, דאם כוונת המהרש"א היא לענין הזכרת שם המיוחד, הרי גם בדרך לימודו אסור להזכירו כמבואר בפסחים (נ.) שרבא רצה לדרוש השם המיוחד בדרשתו, ואמר לו ההוא סבא שלא יעשה כן, ואם כוונתו לשאר השמות, א"כ מה הראיה שפסוק זה מיירי בלימוד התורה דווקא, הרי גם בתפלה אנחנו מזכירים את שמותיו של הקב"ה, ולכן הסביר הפנ"י באופן אחר (ואמנם המהרש"א בסנהדרין ק"ד: כ' שכשקורא עם התינוקות אינו ראוי להוציא השם מפיו, אבל השעה"צ סי' רט"ו סק"ג כבר העיר עליו).

הוכחת המ"א שאסור להזכיר שם ה' בשעת לימודו וביאור הפמ"ג דהיינו רק בברכה

והנה נפסק בשו"ע (סי' רט"ו סי' ג) מותר ללמד לתינוקות הברכות כתיקון, אע"פ שהם מברכים לבטלה בשעת הלימוד, וכתב שם המ"א (סק"ה) דמ"מ גדול שלומד הברכות בגמ', אומר בלא הזכרת השם, והביא ראיי מפהמ"ש להרמב"ם בברכות (פ"ט מ"א) ומתוס' (שם נ"ד. ד"ה הרואה), והסביר המחצה"ש דתנן הרואה מקום שנעשה בו נסים לישראל אומר "ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה", וכ' תוס' והרמב"ם דכל הני ברכות צריכים הזכרת שם ומלכות, בא"י אמ"ה, ולפ"ז קשה למה רבינו הק' לא הזכיר מפורש במשנה שם ומלכות, ונתן מקום לטעות, אלא מזה יש להוכיח דבשעת לימודו אסור לגדול להזכיר השם ולכן רבינו הק' לא הזכיר השם כדי שלא יבואו להזכיר השם בשעת הלימוד.

הפמ"ג שם הוסיף דמה שאסרו הוא רק בברכה דרך לימודו משום חשש ברכה לבטלה, אבל להזכיר את השם בפסוקים שבגמ', דרך לימודו, משרי שרי, והיינו כדברי המהרש"א הנ"ל, וכן פסק המ"ב (סי' רט"ו סק"ד) ודווקא עם התינוק מותר להזכיר את השם, אבל גדול בשעה שלומד הברכות בגמ' אומר בלא הזכרת השם, ורק כשלומד הפסוקים הנזכרים בתלמוד רשאי לאומרן כמו שהם כתובים עם הזכרת השם.

הוכחת החכם צבי ומהרי"ל דיסקין דמותר להזכיר שם ה' בשעת לימודו

בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' פ"א) כ' שכאשר הוא למד תורה אצל אביו החכם צבי, והגיע לפסוקים, הי' קורא השם בכינוי כמו ששמע מרבותיו, ואביו החכם צבי הי' גוער בו, והורה לו לקרוא השם, והביא ראיי' מהסוגי' בברכות (כ"ב). לגבי ת"ת לבעל קרי, דיש חילוקי דעות מה מותר לו ללמוד, ור' נתן בן אבישלום אומר שמותר לו ללמוד גמרא ובלבד שלא יאמר אזכרות שבו (פרש"י שבמקראות הנדרשים), וכן הוכיח בשו"ת מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' ק"ד) מסוגי' זו. וע"ע במור וקציעה (סוסי' רט"ו) שצ"ן למש"כ בשאילת יעב"ץ, והוסיף וז"ל אזכרות שבמקראות המובאים בגמ' מצוה היא לקרותן כהוייתן עם אזכרותיהן, וטעות הוא ביד מלמדים בורים שנמנעים מזה, ולא מחכמה עכ"ל.

שיטת האג"מ שחייב להזכיר שם ה' כשקורא פסוק בשעת לימודו

הרי מבואר במהרש"א ובפמ"ג ובחכם צבי ומהרי"ל דיסקין ומ"ב, שמותר להזכיר את השם בפסוקים שאומר דרך לימודו, אבל באג"מ (או"ח ח"ב סי' נ"ו) כ' חידוש כדי ליישב את הגערה של החכם צבי על בנו היעב"ץ שלא אמר השם בשעת לימודו, והסביר דקיי"ל דכל פסוק דלא פסקיה משה לא פסקין (מגילה כ"ב), ואם אינו קורא שם ה' כתיקונו, הרי הוא פוסק באמצע הפסוק, ולכן גער החכם צבי בבנו שלא קרא כל הפסוק כמו שכתוב. עוד העיר דיש לדחות ראיית החכם צבי מהסוגי' דבעל קרי, דהתם מבואר שלבעל קרי אסור להזכיר האזכרות דרך לימודו, אבל אין לדייק משם דשאר אינשי חייבים להזכיר שם ה', אלא שמותרים להזכיר שם ה' דרך לימודם, אבל לפי החשש של כל פסוק דלא פסקיה משה לא פסקין חייבים להזכיר שם ה', ולכן החכם צבי גער בבנו (יש לציין שבשו"ת שבט הקהתי ח"א סי' שס"ח סק"ח העיר על ביאור האג"מ, דאם החסרון של כל פסוק דלא פסקיה משה לא פסקין, הוא משום שמראה בזה ששם גמר הפסוק, אי"כ אמירת שם ה' בכינוי להשם אינו מראה שמפסיק הפסוק).

שיטת הפוסקים שאין לומר אדו – שם דאינו דרך כבוד

ביוסף אומץ (ראש הדיינים בפרנקפורט בזמן השל"ה הק' – סי' שמ"ט) כ' ששמע מהקדמונים, דכשלומד, מצוה להזכיר בפירוש את השמות המוזכרים בגמ', ולא לכוונת "אדו-שם", דאין זה דרך כבוד כלפי מעלה לכוונת, דהרי הכינוי לאדם הוא ביזוי, וע"ע בט"ז (סי' תרכ"א סוסק"ב) שג"כ פסק כן להלכה.

מחלוקת הפוסקים אם חייב או רשאי או ימנע מלומר את השם שבפסוקים בשעת לימודו

יש לציין שלפי האג"מ, כשקורא פסוק בלימוד הגמ', חייב לומר שם ה', ואילו המ"ב (סי' רט"ו סק"ד) כ' שגדול הלומד הפסוקים הנזכרים בתלמוד, רשאי לאומרם כמו שהם כתובים עם הזכרת השם, ואילו הערוה"ש (סי' רט"ו ס"ב) כ' שהגדול בלימודו לא יאמר השם בפירוש, אלא יאמר השם, וכן אלוקינו, וכן הדורשים ברבים ומזכירים פסוק שיש בו שמות, לא יפרש השם אלא יאמר השם, ואף שיש מתירין נכון להתרחק מזה, וכן אנחנו נוהגים, ובקריינא דאיגרתא (ח"א מכתב קל"ב) ג"כ כ' דכיון שא"צ להזכירו, טוב שלא לבטא את השם.

שיטת הפוסקים המחלקים בין שם של ד' אותיות ובין שאר שמות

והנה השע"ת (שם סק"ד) הביא שבתשב"ץ קטן (סי' תכ"א) הביא בשם רבו המהר"ם מרוטנבורג, שלא קרא שם של ד' אותיות בלימודו (פ"י שם אדנות), משמע שבשאר שמות בתלמוד (כגון אלוקים וצבקות) לא הקפיד שלא לקראם, וכן נהג מרן הגריש"א זצ"ל, שבדרך לימודו לא אמר שם אדנות שבפסוקים, אבל אמר שאר השמות (שיעורי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל על ברכות נ"ד).

שיטת מרן הגריש"א זצ"ל בהזכרת שם ה' כשאומר חצי פסוקים בהגדה

עוד שאלו את מרן הגריש"א זצ"ל (שם), שבאמירת ההגדה, כמה פעמים מוזכר פסוק שלם, ואח"כ בפירושו של הפסוק מוזכר רק מקצת הפסוק, כגון הפסוק "ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו, וישמע ה' את קולנו, וירא עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו", ואח"כ אומרים "ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו" כמה שנאמר וכו', "וישמע ה' את קולנו" כמה שנאמר וכו', והסתפק אם מותר לומר שם ה' שם בלי כינוי, וענה דכיון דמן הדין מותר לומר שם ה' דרך לימודו, אלא שהברכ"י (סי' רט"ו) כ' דרבנן קשישאי דא"י נהגו שלא להזכיר השם בקריאתו, לכן בקריאת ההגדה שאין כזה מנהג, שפיר יכול לקרא את ה' כמו שפסקו הפמ"ג ומ"ב, וכן נהג מרן הגריש"א זצ"ל באמירת ההגדה שלא נזהר מלהזכיר שם ה'.

הזכרת שם ה' כשבעל קורא טעה וחוזר על מה שקרא

בענין הזכרת שם ה' כשמתקן עצמו בקרה"ת, כ' הח"א (כלל ה' ס"ב) וז"ל נראה לי דמותר לומר חצי פסוק אע"פ שמזכיר את השם, ולכן אם קרא וטעה בנגינה ובטעמים, מותר לקרותו עוד הפעם אע"פ שאינו חוזר כל הפסוק, כיון שהוא להשלים הפסוק עכ"ל, ובנשמת אדם שם הביא רא"י לחידושו, ומבואר מדבריו שבדרך תפלה מותר לומר חצי פסוק אפילו אם יש בו שם.

והנה בהגהות שערי רחמים על השערי אפרים (שער ג' סק"ח) הביא מש"כ בחסד לאלפים (סי' רט"ו סק"ט), דאע"ג דקיי"ל דאסור לקרות חצי פסוק משום כל פסוק דלא פסקיה משה לא פסקינן, בכל זאת בעל קורא שטעה בקרה"ת באמצע פסוק שמוזכר בו שם ה', יכול לחזור להתחיל הפסוק, ואין פקפוק במה שקרא חצי פסוק למפרע, כיון שמה שחוזר אינו אלא מפני חומר הזכרת שם ה' לבטלה, והסביר דכוונת הח"א היא באופן שכבר קרא שם ה', ואמנם האחרונים דנו אם אכן זהו הפירוש בדברי הח"א, או שמא מיירי שקרא פסוק שלם, והטעות היא בחצי השני של הפסוק, ובחצי הזה יש שם ה', ואמרינן שא"צ לקרא את כל הפסוק אלא יכול לחזור ולקרא מאמצע הפסוק כדי לתקן את טעותו, אע"פ שיש שם ה' בחצי השני של הפסוק שהוא יקרא.

מאידך גיסא, י"א (שו"ת צ"ץ אליעזר ח"ב סי' מ"ו) דלמעשה כשיש שם ה' בפסוק, נוהגים לסיים לקרוא את כל הפסוק, ואח"כ חוזר לקרותו שנית, אבל אם יש שם ה' בחלק השני של הפסוק, לא יסיים לקרוא את הפסוק, אלא יחזור לראש הפסוק לקרוא את כל הפסוק מחדש כתיקונו, אע"פ שכבר קרא חצי הראשון של הפסוק, ושם גם קרא את שם ה' (ועי' אריכות בספר הקריאה בתורה והלכותיה פכ"ו ס"ב, וכן בשפתי כהן על ברכות עמוד רנ"ו).

קושי' על ראיית המ"א שאין להזכיר שם ה' בברכות שבלימודו

והנה במש"כ המ"א ופמ"ג ומ"ב שהלומד הברכות בגמ', אומרם בלא הזכרת השם כמדוייק בתוס' וברמב"ם בברכות, שהסבירו למה רבינו הק' לא פירט נוסח הברכה של מקום שנעשה לו נס וכו', אבל בשאילת יעבי"ץ הנ"ל חולק עליהם, והסביר דמה שלא נזכר כל הברכה בש"ס הוא משום שהתנא קיצר, דהרי ידוע שכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה.

אבל יש להעיר, דבכמה מקומות בש"ס מצאנו שהגמ' הביאה כל לשון הברכה, כגון בשבת (קל"ז:) המל את הגרים אומר ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אקב"ו על המילה, וכן בפסחים (ו:.) העושה סוכה לעצמו אומר ברוך אתה ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, ובמגילה (כ"א:) לאחריה מאי מברך, ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם הרב את ריבנו, והדן את דיננו, והנוקם את נקמתנו, והנפרע לנו מצרינו, והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו, ברוך אתה ה', הנפרע לישראל מכל צריהם (ועי' במס' סופרים פ"ד שהובאו שם עוד הרבה ברכות – ועי' בשדי חמד ח"ו במערכת ברכות סי' א' אות מ"ג עמוד 324 שג"כ העיר בזה), ולפ"ז ק"ק למה המחצה"ש הביא רא"י מהגמ' בברכות שלא כתבה נוסח הברכה, שאסור לומר

שם ה' כשאומר ברכה דרך לימודו, דאדרבה הומ"ל דמותר להזכיר שם כשאומר ברכה דרך לימודו, מכל הני מקורות שהגמ' פירטה את נוסח הברכה.

הזכרת שם ה' בזמירות ש"ק

והנה בענין הזכרת שם ה' בזמירות, כ' בספר חסידים (סי' ד') מעשה בחסיד אחד שהי' יושב בבית החופה, ושמע אחד מן המשוררים במחלות הי' מזכיר את ה' בשירו, אז הי' אותו חסיד מנדהו על כל פעם ופעם, אבל יש לדחות דאפשר שם אמר את שם ה' דרך שחוק, ואז בודאי אסור. מאידך גיסא בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' ל"ח) הביא שהי' מחלוקת בין חכמי מערב כשמשוררים, אם לשורר ג"כ בתיבת ה', ות"ח זקן עשה שאלת חכם ע"ז, והשיבו לו "רננו צדיקים בה"י".

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א אמר שמן הדין בודאי מותר להזכיר שם ה' בזמירות, דהרי מבואר בחזו"א (או"ח סי' קל"ז סק"ה ד"ה כתב) שבדרך הודאה לאו מוציא ש"ש לבטלה הוא, אבל העיד שמרן הקה"י זצ"ל הי' נזהר בזה (דרך שיחה ח"א עמוד תרע"ה, ושמעה תפילתי עמוד רמ"ט), וע"ע מ"ב (סי' רט"ו סק"ט) שג"כ כ' שבדרך שבח והודאה מותר להזכיר שם ה'.

אמנם בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' נ"ב סק"ה) כ' שאנחנו מדקדקין שלא להזכיר אזכרה אפילו דרך שבח והודיה, אם לא במקום שנתקן, והסביר טעם המנהג ע"פ המבואר בשו"ע (סי' ה') שיכוון בברכות פירוש המלות, וכשיזכיר השם, יכוון פירוש קריאתו, והסביר דהיינו לאו דווקא בהזכרת שם השם בברכות, אלא ה"ה בכל תפלה ותחינה, וכיון שאין כל אחד זוכה להכין לבו לכך, לכן דיינו בהזכרת השמות שחוייבנו להזכיר ע"ש.

מרן בעל האג"מ זצ"ל פסק דמותר להזכיר שם ה' בזמירות בפעם ראשונה, ואם חוזר על כל המשפט, מותר גם בפעם השניה, אבל הוא בעצמו לא הזכיר שם ה' בזמירות, חוץ מבפסוקים כגון במזמור לדוד (מובא במסורת משה ח"ב עמוד נ"ג).

שוב מצאתי שהחוו"ד (יו"ד סי' ק"י בית הספק סק"כ) כ' וז"ל ומטעם זה נראה לי לדון זכות על האומרים במעמדות ובקשות ברוך אתה ה', דדווקא דרך חוב אסור, דהא חזינן דהרבה פיוטים וזמירות נתייסדו ונתקנו בלשון ברכה והודאה בהזכרת שמו (כגון בזמירות שבת "ברוך ה' יום יעמס לנו", "ברוך הוא אלוקינו אשר טוב גמלונו"), ומה הפרש יש בין ברוך ה' ובין ברוך אתה ה' עכ"ל, וע"ע בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' ל' סק"ג) שג"כ כ' כשיטת החוו"ד.

הזכרת שם ה' בברכות שבגמ' ועצת הפוסקים לברך במקום ספק ברכה

בענין הזכרת שם ה' בברכות שבגמ', אמנם המ"ב הנ"ל פסק דיש להחמיר ולא להזכיר שם ה' כשלומד ברכות בגמ', אבל האלף המגן על המטה אפרים (סי' תקפ"א סק"ב) כ' לגבי קידוש לבנה בליל ט"ו או ט"ז של החודש, שיש ספק אם כבר עבר הזמן, דנהגו העולם שלוקחים גמ' ברכות (נ"ט). או הטור, ואומרים המאמר "הרואה לבנה בחידושה, אומר ברוך אתה ה'...." וגומרים כל הברכה וכל הנוסח, וכעין זה כ' בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' שפ"ג) במי שאסור לו לאכול כזית מרור חריף, ולכן אוכל פחות מהשיעור ומברך עליו בעצה הנ"ל. וכעין זה יעץ מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה – תפלה פכ"ב סכ"ב) לעשות כמש"כ הפתחי תשובה בהל' חלה (יו"ד סי' שכ"ח סק"א) שבכל ספק ברכה, יאמר את הפסוקים דרך תפלה מ"ויברך דוד.... בא"י אלוקי ישראל אבינו מעולם ועד עולם", ויסיים מענין הברכה. מאידך גיסא, בדרך אמונה (הל' בכורים פ"ה צה"ל ס"ק קס"ב) כתב, דאע"פ שהפתי"ש נתן עצות איך לברך בספיקות, אבל המ"ב לא העתיק עצות אלו בשום מקום, משמע דלא ס"ל, משום שנראה כמברך לבטלה.

לפי השיטות שכתבה כדיבור מה ההיתר לסופר לכתוב שם הוי"ה בסת"ם

דרך אגב בשו"ת רע"א (ח"א סי' ל' ד"ה עוד הי' נ"ל) העיר, דאם נאמר כתיבה כדיבור דמי, האיך מצינו ידינו ורגלינו בסופרי סת"ם שכותבים שם הוי"ה, הא אסור לקרותו ככתיבתו בזה"ז, וע"כ צריך לחלק, דהיכי שמכוון בהיפוך, אין כתיבתו נחשבת כדיבור ולא נחשב כקורא את השם.

מ"ן הקה"י זצ"ל (ברכות סוסי"י"ב) הביא רא"י מדברי רע"א, דגם למ"ד שהרהור כדיבור, מ"מ אין מחשבה על דברים אחרים באמצע שמו"ע נחשבת כהפסק כמו כדיבור, דאמנם רע"א כ' שצריך מחשבה מפורשת שכתבתו לא תהא כדיבור, אבל במחשבות הללו בשמו"ע, כל שאינו מכוון בפירוש שהרהורי לבו יהיו במקום דיבור, א"א לומר שנחשבים כדיבור, דכל שנעשה ממילא אינו נקרא מעשה שלו, וממילא אינו דיבור שלו.

אבל בשו"ת עמק שאלה (יו"ד סי' ס"ז ד"ה נסתפקתי) תמה על רע"א, דלא שמענו שהסופר צריך לחשוב בזמן שכותב השם, שכתבתו לא תהא נחשבת כקריאה. ועוד יותר תמה על עצם קושיית רע"א, דהרי חז"ל דרשו מהפסוק "זה שמי לעלם וזה זכרי לדור דור" – לא כשאני נכתב אני נקרא. הרי מפורש דמותר לכתוב את השם, וכך היתה הקבלה שרק הדיבור אסור ולא הכתיבה, ומאי שנא מהא דהתירו לכהן גדול לומר את שם ה' כדיבור ממש ע"ש.

עוד יש לציין מש"כ בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' ש"ו סקכ"ד) דיש ליישב קושיית רע"א לפמ"ש"כ בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רכ"ז ד"ה והנראה), דלא שייך מוציא שם שמים לבטלה רק אם הוא מוציא בשפתיו, אבל בכתב ליכא בזיון כלל, וכמו"כ י"ל בהוגה השם באותיותיו, דמיחזי כאילו יש לו חיבור עם השי"ת ח"ו וזה עוון פלילי, ואסור להזכיר רק שם אדנות, שאין לו חיבור רק במה שהוא אדון, אבל הוגה שם הוי"ו כאילו הי' לו חיבור בעצמו, סקול יסקל האיש ההוא או ירה ירה. וזה לא שייך רק כשמדבר בשפתיו בגופו, אבל כתיבה, נהי כדיבור דמי במה שהתיבה יוצא לפעול מכוחו כמו כדיבור, אבל אינו בגופו ואינו מתחבר עם השם.

קריאה בשבת מס"ת שנטף שעה על שם הוי"ה

עוד יש להעיר, שבאג"מ (או"ח ח"א סי' ל"ב ענף ו' ד"ה והנה למה) כ' שיש מחלוקת אם שם אדנות נחשב הקרי של השם הוי"ה, או שאינו הקרי אלא שאומרים שם אחר במקום שם הוי"ה, ונ"מ טובא לדינא באופן שנטף שעה על שם הוי"ה והאותיות אינם נראים, והוא בשבת שא"א להסיר את השעה, שאם הדבר קרה באותיות אחרות, צריך להוציא ס"ת אחר משום שאסור לקרוא בע"פ, ומסתבר לומר דה"ה בקרי כתיב, כגון בתיבת "ישגלנה" שצריך לקרואו "ישכבנה", אם האות מכוסה בשעה, וא"א להסתכל בתיבה כדי לקרותה, צריך להוציא ס"ת אחרת, אבל כשנטף שעה על שם הוי"ה, תלוי במחלוקת ראשונים אם השם אדנות הוא הקרי של שם הוי"ה, א"כ צריך להוציא ס"ת אחר כיון שהאותיות שמסתכל עליהן א"א לקרואן כיון שהן מכוסות, ונמצא שקורא בע"פ, משא"כ אם מה שקורין שם אדנות במקום שם הוי"ה אינו הקרי של מה שכתוב, א"צ להסתכל בפנים, וממילא מה ששעה מכסה את השם אינה לעיכובא ע"ש (וע"ע אג"מ או"ח ח"ג סי' מ"א, ואו"ח ח"ד סי' כ"ד ד"ה אבל לפ"מ שמסתבר).

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מ"ן הרב שליט"א באתרנו:
<http://pninim.co.il> תחת הלינק: שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר.